

ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЇХ ВИДИ

Перехід України до ринкової економіки, розвиток підприємництва, заохочення конкуренції, розширення зовнішньої торгівлі сприяли створенню нових можливостей для злочинної діяльності у сфері економіки. У даному виді злочинів з'являються більш складні та витончені способи вчинення, підвищується їх суспільна небезпечність. Особливе місце серед них посідає так звана «білокомірцева злочинність» (злочини керівників банківських установ, різних комерційних фірм, державних службовців тощо). Даний термін уперше використав у 1939 р. американський кримінолог Е. Сатерленд, який став основоположником концепції економічної злочинності [1, с. 45]. Такі злочини зазвичай мають інтелектуальний характер, а їх головними особливостями є:

- маскуванню під законну економічну діяльність;
- вміння злочинців пристосовуватись до нових форм і методів підприємницької діяльності;
- досконале володіння ринковою ситуацією;
- використання прогалин чинного законодавства, яке регулює підприємницьку діяльність [2, с. 58].

Тому виявлення й ефективне розслідування економічних злочинів є одним з актуальних напрямків діяльності правоохоронних органів, де існують проблемні питання. Серед них одним із найважливіших є питання про те, які саме злочини потрібно вважати економічними. Цей аспект розглядали такі вчені, як Л. В. Бертовський, В. Т. Білоус, А. Ф. Волобуєв, О. Г. Кальман, А. Г. Корчагін, Г. А. Матусовський, В. А. Образцов, Б. Свенссон, П. С. Яні. Оскільки дослідники є фахівцями різних правових галузей, то і розгляда-

ли вони вказану проблему по-різному, тому єдності в їх поглядах немає. Саме це й обумовлює мету даної статті – формулювання поняття економічних злочинів та їх видів для використання цих положень при розробленні відповідних методик розслідування.

У криміналістичній літературі і відомчих нормативно-правових актах часто використовуються поняття «економічні злочини», «економічна злочинність», «злочини у сфері економіки», «злочини економічної спрямованості», які досить часто отожднюються і використовуються як синоніми. На нашу думку, тут існують певні суперечності, які повинні бути подолані для удосконалення понятійного апарату.

Як зазначає О. Г. Кальман, економічна злочинність – це сукупність умисних корисливих злочинів і осіб, які їх вчинили, у сфері легальної і нелегальної економічної діяльності, головним безпосереднім об'єктом яких є відносини власності і відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів та послуг [2, с. 141]. Економічні злочини, як вважає В. Т. Білоус, – це передбачені кримінальним законом діяння у сфері економічних відносин, спрямовані на порушення відносин власності та існуючого порядку здійснення господарської діяльності [3, с. 72].

До злочинів економічної спрямованості належить досить широке коло злочинних діянь: майже всі службові злочини; злочини, пов'язані з обігом наркотиків та зброї; економічні злочини і навіть убивства на замовлення [2, с. 138]. Слід зазначити, що дане поняття найчастіше вживають кримінологи.

У кримінальному праві ж застосовується поняття «злочини у сфері економіки». За родовим об'єктом до них відносять го-

сподарські злочини і злочини проти власності. Слід зазначити, що поняття «злочини у сфері економіки» міститься у Кримінальному кодексі Російської Федерації.

У криміналістичних дослідженнях найчастіше вживається поняття «економічні злочини», яке тлумачиться авторами по-різному. Так, А. В. Корчагін визначає економічні злочини як суспільно небезпечні діяння, що посягають на економіку як сукупність виробничих (економічних) відносин і завдають їй матеріальної шкоди [4, с. 35]. Л. В. Бертовський та В. О. Образцов у спільній роботі визначають економічні злочини як передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, що вчиняються у будь-якій формі власності та посягають на суспільні економічні відносини [5, с. 6].

Слід зазначити, що наведені поняття досить загальні. Деякі вчені вважають, що проблема чіткого визначення змісту поняття економічних злочинів викликана його різноаспектністю і тим, що тлумачення його в одному аспекті може помилково переноситись на інший. Тому сформувався думка про те, що зміст поняття «економічні злочини» залежить від того, в якій правовій галузі воно застосовується. Враховуючи це, виділяють кримінально-правовий, кримінологічний та криміналістичний аспекти поняття «економічні злочини» [6, с. 27].

Так, шведський вчений Б. Свенссон зазначає, що поняття «економічна злочинність» не має чітких кримінально-правових меж, тому стосовно нього існують різні точки зору. Він визначив, що склад економічного злочину повинен включати в себе:

- 1) каране діяння;
- 2) тривале;
- 3) систематичне;
- 4) корисливе;
- 5) здійснення в межах господарської діяльності, що й становить основу цього діяння [7, с. 24–26].

На нашу думку, такі елементи, як тривалість та систематичність даного діяння не можуть бути використані при відне-

сенні певного злочину до економічного, оскільки не можна сказати, що абсолютно всі економічні злочини мають вказані ознаки.

П. С. Яні також вважає, що досить важко дати визначення економічного злочину у кримінально-правовому розумінні, оскільки воно завжди буде певною мірою умовним. Наприклад, критерієм для відмежування економічних злочинів від інших можна вважати наявність у злочинного діяння відповідного об'єкта як основного. Можна сказати також, що до даного виду злочинів у більш широкому смислі потрібно віднести, наприклад, умисне вбивство з корисливою метою, якщо воно направлене на перешкодження групі акціонерів утворити більшість при обговоренні на загальних зборах питання про розподіл дивідендів. Так, даний автор уживає термін «злочини у сфері економіки» та відносить до них усі посягання на власність, податкові, митні, валютні злочини та злочини у сфері підприємництва [8, с. 32–34].

Але П. С. Яні дотримується положень, викладених у Кримінальному кодексі Російської Федерації, в якому міститься окремий розділ, присвячений злочинам у сфері економіки – «Злочини в сфері економіки». Російський законодавець включив сюди злочини проти власності, злочини у сфері економічної діяльності та злочини проти інтересів служби в комерційних та інших організаціях. У Кримінальному кодексі України (далі – КК) немає окремого розділу, де були б згруповані всі злочини у сфері економіки. Частина їх міститься в розділі VI «Злочини проти власності», а частина у розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності».

Серед українських науковців існує думка, що кримінально-правовий аспект поняття економічних злочинів полягає у визначенні видів злочинів, об'єктом посягання яких є економічні відносини. Тому даний вид злочинів (економічні) розглядається як передбачені кримінальним законом діяння, спрямовані на порушення суспільних відносин власності та суспільних

відносин у сфері господарської діяльності [9, с. 165–166]. Таке визначення має на меті відповідну систематизацію злочинів у кримінальному законодавстві. Ця кримінально-правова систематизація економічних злочинів є інструментом, який полегшує відмежування одних видів злочинів від інших, визначення ступеня їх суспільної небезпечності та виду і міри покарання [6, с. 27].

Кримінологічний аспект поняття «економічні злочини», на думку окремих авторів, пов'язаний з особливостями предмета кримінологічних досліджень, що полягає у визначенні структури економічної злочинності як масового негативного явища, зв'язку з іншими злочинами та проявами девіантної соціальної поведінки [6, с. 29].

Отже, економічна злочинність – це протиправна діяльність, яка охоплює різноманітні зловживання економічною владою, котра посягає на порядок економічного управління, спричиняє суттєву матеріальну шкоду інтересам держави, приватнопідприємницької діяльності або громадянам, здійснюється постійно у рамках і під прикриттям законної економічної діяльності як фізичних, так і юридичних осіб [10, с. 22].

У кримінологічному аспекті до економічних злочинів можна віднести значну кількість злочинних діянь. Так, наприклад, І. М. Даньшин зазначає, що економічна злочинність у її кримінологічному розумінні включає:

- умисні корисливі злочини проти економічних відносин власності;
- умисні господарсько-економічні злочини;
- злочини посадових осіб, пов'язані із заподіянням істотної шкоди економічній діяльності;
- злочини, які вчиняються організованими злочинними групами та злочинними організаціями і завдають шкоди економічним відносинам власності, а також комерційній, фінансовій, банківській та іншій господарсько-економічній діяльності [11, с. 67–71].

Іншої думки дотримується Л. М. Давиденко, який вважає, що усі економічні злочини з кримінологічної точки зору можна розділити на три групи. Першу утворюють злочини, характерні для планової економіки: розкрадання державного майна шляхом розтрати і привласнення; службове підроблення; зловживання посадовим становищем з боку осіб, функціональна діяльність яких проходить у сфері розподілу матеріальних цінностей тощо.

До другої групи належать злочини, властиві ринковій економіці: діяння, пов'язані з ухиленням від сплати податків; штучне підвищення та підтримання високих цін на товари народного споживання; незаконний бізнес, у тому числі незаконна торговельна діяльність тощо.

Третя група включає злочини, пов'язані з умовами перехідного періоду, тобто об'єктивними труднощами і суб'єктивними прорахунками, допущеними під час проведення економічних реформ: діяння, поєднані з незаконною приватизацією державної власності; контрабанда; незаконний експорт сировини та матеріалів; незаконне отримання та нецільове використання кредитів і бюджетних коштів та ін. [11, с. 131].

У свою чергу, В. В. Глущенко та О. І. Карпов до економічних злочинів відносять:

- злочини проти банківської та акціонерної системи обміну; кредитної системи; системи страхування і свободи конкуренції; лжебанкрутства; порушення авторських прав;
- ухилення від сплати податків; митні злочини; шахрайства з субсидіями; вимагання та хабарництво;
- порушення законодавства про охорону праці; злочини проти споживачів, охорони довкілля;
- шахрайства [12, с. 73].

Тут ми бачимо, що автори включили до економічних злочинів протиправні діяння з різних сфер. У широкому розумінні усі ці злочини дійсно спрямовані на отримання певної матеріальної вигоди та порушення нормального функціонування еко-

номічної системи та заподіяння матеріальних збитків.

Із викладеного бачимо, що кримінологічне визначення поняття економічних злочинів дозволяє розширити межі та включити до них велику кількість діянь, які в кримінально-правовому розумінні не вважаються економічними.

У зв'язку з появою нових видів економічних злочинів, дослідженням змін у характері вчинення «традиційних» злочинів проти власності та розробки на їх основі ефективних криміналістичних методик виявлення і розслідування таких злочинів із використанням нових наукових досягнень сформулювався криміналістичний аспект поняття «економічні злочини».

Так, Г. А. Матусовський зазначає, що економічні злочини в криміналістичному аспекті являють собою корисливі діяння, вчинені особами під час виконання відповідних функцій у сфері виробництва та послуг, а також регулювання цієї діяльності та контролю за нею. Мова йде про посадових, матеріально відповідальних та інших службових осіб, що працюють у даній сфері [13, с. 15]. Ми погоджуємося з точкою зору даного автора, оскільки економічні злочини – це дійсно вузьке коло злочинів, які вчиняються у сфері господарювання як особами, що безпосередньо займаються господарською діяльністю, так і особами, що здійснюють контроль за цією діяльністю.

Для розробки методичного забезпечення розслідування економічних злочинів важливе значення має їх криміналістична класифікація. Це є необхідною умовою побудови системи методик розслідування. Як зазначає Г. А. Матусовський, відсутність узгодженої позиції стосовно криміналістичної класифікації економічних злочинів і стосовно методик їх розслідування негативно відбивається на об'єктивності статистичного обліку цих діянь, розробці нових, найбільш ефективних методик розслідування і, зрештою, на підвищенні рівня професіоналізму у боротьбі зі злочинністю. Так, даний автор вважає за доцільне розглядати криміналістичну класифікацію економічних злочинів як систему їх груп і видів, перед-

бачених кримінальним законом:

1) злочини у сфері відносин власності, пов'язані з шахрайством, службовою діяльністю, розкрадання майна шляхом розтрати, привласнення або зловживання службовим становищем;

2) злочини у сфері виконання бюджету: порушення законодавства про бюджетну систему України;

3) злочини у сфері фінансових відносин: виготовлення і збут підроблених грошей або цінних паперів; порушення правил про валютні операції; приховування валютної виручки; ухилення від сплати податків; порушення порядку випуску (емісії) й обігу цінних паперів;

4) злочини у сфері підприємницьких відносин: зайняття забороненими видами господарської діяльності; порушення порядку зайняття господарською діяльністю; фіктивне підприємництво; шахрайство з фінансовими ресурсами; протидія законній господарській діяльності; фіктивне банкрутство;

5) злочини у сфері захисту від монополізму і недобросовісної конкуренції: розголошення комерційної таємниці; штучне підвищення та підтримування високих цін на товари споживання і послуги населенню; змова про фіксовані ціни;

6) злочини у сфері обслуговування населення: випуск і реалізація недоброякісної продукції; обман покупців та замовників; порушення правил торгівлі;

7) злочини у сфері митного регулювання: контрабанда [13, с. 42–43].

На нашу думку, наведена криміналістична класифікація має виражену кримінально-правову природу, хоч її автор і використовує для групування злочинів якісно однорідні криміналістичні ознаки.

Існує й інший погляд, який ґрунтується на тому, що економічний злочин ніколи не вчиняється одинично. Зазвичай це певна сукупність злочинів, кожен із яких направлений на досягнення загальної для них мети. Так, сукупність економічних злочинів становить своєрідні технології злочинного збагачення, коли один вид злочину є необхідним елементом підготовки або приховування іншого злочину. Ці технології поєд-

нують у собі комплекси взаємопов'язаних злочинів проти власності, господарських, посадових, «комп'ютерних» злочинів і набувають ознак системної діяльності. Наприклад, заволодіння чужим майном із використанням підприємств пов'язано з учиненням таких злочинів, як підробка документів, фіктивне підприємництво, зміна комп'ютерної інформації, легалізація грошових коштів, отриманих злочинним шляхом. А. Ф. Волобуєв пропонує виділяти в цій системі основні злочини та підпорядковані, які є формою, способом чи необхідною умовою вчинення основного злочину.

На його думку, до основних економічних злочинів належать ті, які безпосередньо спрямовані на заволодіння чужим майном чи одержання іншої незаконної вигоди. Наприклад: шахрайство (ст. 190 КК); заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК); ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК).

До підпорядкованих же злочинів належать: незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК); фіктивне підприємництво (ст. 205 КК); легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (ст. 209 КК); порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 210

КК); фіктивне банкрутство (ст. 218 КК); доведення до банкрутства (ст. 219 КК); порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів (ст. 223 КК); виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК); службове підроблення (ст. 366 КК); а також злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (ст. ст. 361–363 КК) [6, с. 31].

Оскільки економічні злочини вчиняються, як правило, не одинично, а в певній сукупності, це, на наш погляд, повинно бути враховане при розробленні методик розслідування. Тому, на нашу думку, класифікація економічних злочинів на основні і підпорядковані має велике криміналістичне значення.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що в криміналістичному аспекті під економічними злочинами потрібно розуміти злочини, що вчиняються у сфері господарювання як особами, що безпосередньо займаються господарською діяльністю, так і особами, що здійснюють контроль за цією діяльністю. При розробленні методик розслідування економічних злочинів важливо враховувати субординаційні зв'язки між окремими їх різновидами, тобто їх поділ на основні та підпорядковані.

Література

1. Сатерленд Э. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями / Э. Сатерленд // Социология преступности : сб. статей. – М., 1996. – С. 45 – 59.
2. Кальман О. Г. Экономична злочинність і суміжні з нею поняття / О. Г. Кальман // Проблеми законності. – 2002. – Вип. 55. – С. 133 – 141.
3. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : [моногр.] / Білоус В. Т. – Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України, 2002. – 449 с.
4. Корчагин А. Г. Экономическая преступность / Корчагин А. Г. – Владивосток : Изд-во Дальневосточ. ун-та, 1998. – 216 с.
5. Бертовский Л. В. Выявление и расследование экономических преступлений / Л. В. Бертовский, В. А. Образцов. – М. : ЭКЗАМЕН, 2003. – 256 с.
6. Протидія економічній злочинності / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 568 с.
7. Свенссон Б. Экономическая преступность / Свенссон Б. ; пер. со шведск. / [вступ. ст. М. А. Могуновой и Ю. А. Решетова ; под ред. М. А. Могуновой]. – М. : Прогресс, 1987. – 160 с.

8. Яни П. С. Экономические и служебные преступления / Яни П. С. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 208 с.
9. Стрельцов Е. Л. Экономическая преступность / Е. Л. Стрельцов // Зб. наук. праць Харк. центру по вивч. орг. злочинності. – 2002. – Вип. 4. – С. 153–188.
10. Бандурка А. М. Финансово-экономический анализ : [учеб.] / А. М. Бандурка, И. М. Червяков, О. В. Посылкина. – Х. : Изд-во ун-та внутр. дел, 1999. – 394 с.
11. Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності : мат. міжнарод. наук.-практ. конф., 15–16 груд. 1998 р. – Х., 1999. – 284 с.
12. Глущенко В. В. Економічна злочинність, прийоми приховування та методи її виявлення / В. В. Глущенко, О. І. Карпов // Вісті Кримінологічної асоціації України. – 2004. – Вип. 1. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – С. 173–175.
13. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Матусовский Г. А. – Х. : Консум, 1999. – 480 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2008

Анотації

Стаття присвячена питанню щодо удосконалення понятійного апарату, який використовується у криміналістичній літературі і відомчих нормативно-правових актах для позначення проблематики боротьби з економічною злочинністю. Акцентується увага на тому, що в криміналістичному аспекті важливим є врахування субординаційних зв'язків між окремими різновидами економічних злочинів.

Статья посвящена вопросу усовершенствования понятийного аппарата, который используется в криминалистической литературе и ведомственных нормативно-правовых актах для обозначения проблематики борьбы с экономической преступностью. Акцентируется внимание на том, что в криминалистическом аспекте важным есть принятие к сведению субординационных связей между отдельными видами экономических преступлений.

The article is devoted to the issue of improvement of the conceptual apparatus, which is used in the criminalistics and departmental law acts for designation the problematic of combating economic crimes. It is specified that it is very important to take into consideration subordination links in a criminalistics aspect between separate varieties of economic crimes.

УДК 343.985

О. В. ПЧЕЛІНА,
ад'юнкт

*Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОНЯТТЯ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ МЕТОДИЦІ

Зміст розслідування кожного злочину полягає у встановленні обставин, які необхідні для прийняття обґрунтованих рішень у кримінальній справі, і тому вони визначаються у кримінально-процесуальному законі. У науці кримінального процесу таку сукупність обставин називають предметом доказування, а в криміналістиці – обставинами, що підлягають установленню. Тобто вчення про предмет доказу-

вання у кримінальних справах є спільним (міжпредметним) для наук кримінального процесу і криміналістики. Його формування і розвиток тісно пов'язані з удосконаленням кримінально-процесуального законодавства, наукових досліджень щодо підвищення ефективності розроблюваних методик розслідування злочинів.

Поняття предмета доказування у кримінальних справах, зміст обставин, що